

Анотації

Хитровская Ю. В. Российское самодержавие и официальная политическая позиция православного духовенства Правобережной Украины в XIX — начале XX ст.

В статье автор, основываясь на архивных материалах, анализирует комплекс проблем, касающихся формирования и эволюции официальной политической позиции православного духовенства Правобережной Украины относительно самодержавной власти Российской империи в XIX — начале XX ст.

Hitrovskaya Y. V. The Russian autocratic power and official political position of the Orthodox clergy of the Right-coastal Ukraine in the 19th — early 20th centuries.

Considering archive records, the author analyzes a number of problems, concerning the formation and evolution of the official political position of the Orthodox clergy of the Right-coastal Ukraine on the autocratic power of the Russian empire in the 19th — early 20th centuries.

Л. Ф. Циганенко

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ДВОРЯНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ БЕССАРАБІЇ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Зміни в соціальному та економічному житті Російської імперії ХІХ ст., потреба у грамотних і досвідчених спеціалістах і службовцях зумовили зростання ролі дворянської спільноти в культурно-освітній діяльності в краї.

Питання культурно-освітньої діяльності дворян Бессарабії до сьогодні практично не знайшли висвітлення в науковій літературі. Дослідники, як правило, відводили питанню історії регіональної еліти другорядне місце і в більшості випадків досліджували питання ролі дворянської спільноти в культурно-освітній діяльності краю рівно настільки, наскільки це було потрібно для розв'язання інших проблем: колонізаційних, демографічних, економічних, військово-політичних тощо. Окремі аспекти діяльності бессарабських дворян на культурно-освітній ниві висвітлені у роботах Батюшкова П. Н. [1], Крупенського Я. М. [2], Свін'їна П. [3], Борецького Н. і Бергфельда С. [4], Жукова В. И. [5], Бабілунгі Н. В. та Бомешко Б. Г. [6], Оганяна Л. Н. [7].

Після приєднання Бессарабії до Російської імперії питання, пов'язані з культурно-освітнім розвитком краю, набувають особливої актуальності в діяльності місцевої еліти. Дбаючи про поширення освіти серед різних верств населення краю й зростання шкільної мережі, частина бессарабського дворянства зробила досить помітний внесок у розвиток педагогічної науки і освіти.

На цей час в імперії спостерігався виключно становий характер освіти, який закріплював як станову привілею право на освіту для дворянства і духівництва. Найбільш розповсюдженим шляхом отримання освіти дворянами було домашнє виховання із запрошенням гувернанток, вчителів, як правило, з числа іноземців. Як свідчили сучасники, до 1812 р. молдавські бояри посилали своїх дітей навчатися за кордон або наймали вчителів-іноземців.

Враховуючи особливе становище Бессарабії у складі імперії та бажання царської влади — “...эта область, по желанию государя, должна в глазах жителей соседних стран казаться местом отдохновения и благополучия” [8], на перших порах уряд досить лояльно ставився до бажання місцевої еліти підтримувати тісні зв'язки між представниками інтелігенції Бессарабії і румунських князівств, її діяльності по збереженню місцевих традицій у системі освіти.

За ініціативою митрополита Гавриїла Бенулеску-Бодоні у 1813 р. в Кишиневі була відкрита духовна семінарія, де навчання велось одночасно російською та молдавською мовами. Крім того, в указі Синоду від 30 травня 1813 р. митрополиту Гавриїлу повідомлялось, що Олександр I дав згоду на те, щоб в Кишинівській семінарії навчалась дворянська молодь [9]. Таким чином духовна семінарія Кишиневу стала фактично першим державним освітнім закладом у Бессарабії [10].

За участі митрополита в 1814 р. була відкрита типографія Кишинівської єпархії. Першою книгою, яка була випущена цією типографією, була молдавська азбука з російським перекладом.

Протягом наступного часу церква відкрила декілька духовних училищ і мережу церковно-приходських та монастирських шкіл. У 1822 р. в Кишиневі була відкрита початкова школа, а через два роки розпочала роботу друга, ланкастерська шко-

ла, — одна з найкращих у Росії [11]. Поява названих навчальних закладів сприяла розповсюдженню писемності у краї. Зрозуміло, що місцеве дворянство не стояло осторонь цього процесу, створюючи спеціальні органи — піклувальні ради або комітети, здійснюючи нагляд за навчальним процесом і надаючи матеріальну допомогу учням.

В 1816 р. для дворян при семінарії було відкрито перший в Бессарабії цивільний навчальний державний заклад — дворянський “Благородний пансіон”. Вже у 1820 р. в ньому навчалось 18 вихованців [12]. Пансіон проіснував до 1831 р., і освіту в ньому могли отримати тільки діти дворян.

Питання про створення системи навчальних закладів в Бессарабії стає вочевидь актуальним наприкінці 20-х — на початку 30-х рр. XIX ст. Саме в цей час практично у всіх містах Бессарабії з’являються трьохкласні повітові училища, в яких отримували освіту переважно діти дрібних дворян та чиновників. У 1828 р. в Кишиневі було відкрито перше повітове училище, згодом аналогічні заклади з’явилися у Бендерах, Бельцях, Хотині.

Для сприяння розвитку освіти в краї у 1831 році була відкрита публічна бібліотека у Кишиневі, хоча її офіційне відкриття відбулося лише 1832 р. Спочатку фонд книжок у бібліотеці складав 2. 880 екземплярів [13], а до кінця XIX ст. фонди бібліотеки нараховували вже близько 15000 книжок [14].

12 вересня 1833 р. в Кишиневі урочисто була відкрита I класична чоловіча гімназія, а при ній з 1835 р. — благодійний пансіон з 30 стипендіями для дітей дворян та спеціальна школа для дітей канцелярських службовців [15]. Навчальною програмою I гімназії, поряд з іншими предметами, передбачалося також вивчення румунської мови. Поступово цей предмет перейшов до категорії факультативних, а згодом зник зовсім. В якості почесних піклувальників I Кишинівської чоловічої гімназії, як правило, виступали губернатор і губернський предводитель дворянства. В обов’язки піклувальників гімназій, крім безпосереднього керівництва радою, входило надання матеріальної допомоги закладу, поповнення фондів його бібліотеки тощо. Першим опікуном у гімназії був таємний радник Олександр Скарлатович Стурдза. Після нього цю почесну місію виконували: статський радник Матвій Єгорович Крупен-

ський (1834 — 1844 рр.), доктор медицини Олександр Семашко (1844 — 1847 рр.), штат-ротмістр Іван Захарович Раллі (1847 — 1853 рр.), надвірний радник Федір Іванович Казимир (1853 — 1860 рр.), дворянин Єгор Матвійович Крупенський (1860 — 1863 рр.) та ін.

Паралельно з гімназіями та училищами у Бессарабії існували приватні навчальні заклади — пансіони, в яких одержували освіту переважно діти дворян. Так, у пансіоні для “благородних дівиць” Майє до 1833 р. отримали освіту три дочки дійсного статського радника Манук-Бея — Марія, Катерина та Олена, дві дочки поміщика Кокано — Євфросинія та Олена, дочка боярина Балласакія Єлизавета, онучка боярина Палладі, дочка колезького асесора Діно Руссо Смарагда, його племінниця Ралу, дочка дворянина Бузики Катерина, дочка молдавського боярина Негри Катерина. В 1833 р. в пансіоні виховувались Катерина Александрі, Смаранда Шейнович, Марія Бузни, Олена і Пульхерія Доніч, Пульхерія Зілоті, Софія Бантиш [16].

Приватні навчальні заклади в краї створювалися згідно із “Загальними положеннями та розпорядженнями про приватні училища” з метою сприяння у справі розвитку народної освіти. Як свідчать архівні документи, вони функціонували як у повітових містах, так і у сільських поселеннях. До 1836 року на всю Бессарабію нараховувалося від 5 до 6 приватних пансіонів і шкіл, в яких виховувалися і навчалися до 150 дітей.

Відчуваючи потребу в канцелярських чиновниках та писарях з місцевого населення, дворянство краю запропонувало митрополиту Дмитру Сулимі відкрити училища, обіцяючи при цьому фінансову допомогу. Завдяки цьому були відкриті наступні ланкастерські школи: 2 в Кишиневі, 1 — в Бендерах, 1 — в Ізмаїлі та в інших містах. Пізніше ці школи отримали назви приходських та повітових училищ. У 1839 р. в Аккермані відкривається приходське училище, а в Кишиневі — чоловіче єврейське училище. Через декілька років — з 1843 — ланкастерські школи і училища відкрилися в Оргееві, Сороках, Кагулі [17], а 7 січня 1840 р. прийняв перших вихованців приватний жіночий пансіон сестер Різо [18].

Значною подією в освітньому житті краю стали організація і проведення у 1845 р. предводителем дворянства Георгієм Бальшем благодійної акції, яка вже за життя створила йому добру

славу і довго підтримувала престиж його роду після смерті: в Кишиневі було відкрито дитячий притулок для хлопців — перший у Бессарабії приватний благодійний заклад [19].

На початку 40-х років XIX ст. бессарабська інтелігенція, бажаючи не допустити остаточної русифікації краю, намагаючись зберегти власні етнічні та регіональні особливості, порушує клопотання про введення в повітових училищах Бельцького та Хотинського повітів викладання окремих предметів молдавською мовою. Наступним кроком була спроба перетворити Хотинське повітове училище у вищий навчальний заклад, але ця спроба виявилася невдалою. Міністерство внутрішніх справ відмовилося дати на це згоду, натомість зобов'язало утримувати училище за рахунок місцевих дворян [20].

У 1857 р. всього в російській частині Бессарабської області навчалось 11037 осіб, а в частині, яка відійшла до Молдавії, продовжували працювати училища в Ізмаїлі, Томарово, Болграді. У 1858 і 1859 роках в російській частині Бессарабії налічувалося 230 навчальних закладів з 10872 учнями та 159 приходських шкіл з 1521 учнем [21].

Найбільш популярним вищим навчальним закладом для бессарабської дворянської молоді був Одеський Рішельєвський ліцей. У 1860 р. губернським дворянським зібранням було запроваджено збір в 1 коп. з десятини на підтримку і утримання камерального відділення в Рішельєвському ліцеї, де навчались вихідці з Бессарабської губернії. Однак через незначний контингент бессарабських дітей у ліцеї кошти були розподілені наступним чином: частина йшла на підтримку пансіону при Кишинівській гімназії, частина — на допомогу бідним бессарабським студентам російських університетів. Рішельєвський ліцей був найближчим, але не єдиним вищим навчальним закладом у країні. Діти бессарабських дворян отримували освіту у Московському університеті, Київському університеті Св. Володимира, у Петрово-Розумовській сільськогосподарській академії. Незначна частина юнаків з Бессарабії отримувала вищу освіту в Петербурзі, а саме: в університеті, Лісовій академії, училищі правознавства, ліцеї імператора Олександра I.

Протягом 60–90-х років XIX ст. дворянство Бессарабії бере активну участь у створенні та утриманні благодійних товариств, діяльність яких була спрямована на культурно-освітній

розвиток місцевого населення. Альманах “Бессарабія” називає близько 40 благодійних товариств, серед яких: “Комісія по влаштуванню народних читань”, “Товариство допомоги потребуючим освіти”, “Товариство допомоги учням I гімназії”, “Товариство допомоги учням II гімназії”, “Товариство допомоги учням реального училища”, “Товариство допомоги учням начальних училищ губернії”, “Губернське благодійне товариство”, “Губернське товариство опіки дитячих притулків” тощо [22]. Відомо, що у 1884 р. губернським предводителем дворянства, тайним радником І. Є. Катаржи було асигновано по 3 000 руб. щорічної допомоги дітям дворян для отримання належної освіти [23].

Дворянська громада Бессарабії щорічно витратила більш ніж 8 000 крб. на стипендії і допомогу дітям збіднілих дворян, що навчались у вищих та середніх навчальних закладах. Це питання було надзвичайно актуальним для дрібного та середнього дворянства, доходи якого наприкінці XIX — на початку XX ст. стрімко падають. У фондах Ізмаїльського архіву зберігається багато документів, які підтверджують благодійну діяльність місцевого дворянства у справах освіти. Так, наприклад, у 1900 р. земська управа звернулась до предводителя дворянства Аккерманського повіту В. Г. Навроцького з проханням призначити дві губернські стипендії синам титулярного радника А. Г. Чевдаря та відставного штабс-ротмістра А. Ф. Кузнецова, які “вкрай потребують зазначених стипендій” [24]. В іншому листі студент Київського університету ім. Св. Володимира Є. І. Іванченко, (уродженець с. Волонтирівка, Аккерманського повіту та вихованець II Кишинівської гімназії), звертається до аккерманського предводителя дворянства з проханням виділити йому стипендію на тій підставі, що після смерті батька у нього не залишилося грошей для закінчення навчання і отримання вищої освіти [25].

На початку XX ст. загальна кількість учнів (юнаків і дівчат) в навчальних закладах Бессарабської губернії досягала 90 000, при наявній кількості дітей віком від 9 до 12 років в 143 000 осіб. “А это показывает, что число школ в губернии, для достижения цели всеобщего обучения, должно быть почти удвоенно”, — робить висновок альманах “Бессарабця” [26]. До 1914 р. в Бессарабії нараховувалось не менше 50 освітніх закладів, в

тому числі 26 чоловічих та жіночих гімназій, 4 реальних та 2 комерційних училища.

Дворянство Бессарабії займало провідні позиції в культурному, літературному та мистецькому житті краю. Дворянська культура в Бессарабії, розвиваючись в руслі загальноросійських тенденцій, намагалася зберегти власні національні та регіональні особливості. Література, образотворче мистецтво, театр були під постійною опікою місцевих дворян. Бессарабська культура XIX ст. представлена плеядою відомих молдавських письменників-аристократів. Зокрема, це Костянтин Стаматі, Василь Лашков, Ольга Накко, Олександр Донич, Іоан Сирбу, Паволакій Крушеван, О. Стурдза, четверо представників родини Хаджеу посіли місце у суспільній свідомості як класики молдавської літератури.

Народившись в Молдавському князівстві, Костянтин Стаматі згодом, в 1812 р., переходить до Бессарабії, де обіймає різні адміністративні посади і розвиває активну культурну діяльність. К. Стаматі був членом Одеського товариства історії та старожитностей, був знайомий з поетом О. Пушкіним. Його балади “Дочка Децебала та співець Армін”, “Язичник та його дочки”, поема “Герой Чубер-Воде” являються вагомим інтелектуальним надбанням країни.

У далекій провінції дворянство було чи не єдиним провідником культури, беручи на себе ініціативу щодо організації мистецького, літературного і театрального життя. Наприклад, документи зберегли свідчення з проханням дворянина-актора Федора Федоровича Савельєва до Ізмаїльської міської управи (1879 р.) організувати в місті тимчасовий драматичний театр і передусім допомогти в будівництві відповідного приміщення в центрі міста [27].

Певний внесок у розвиток історичної науки зробив представник відомого дворянського роду Я. М. Крупенський. У 1912 році побачила світ його книжка “Краткий очерк о Бессарабском дворянстве 1812–1912”, яка була видана до сторічного ювілею приєднання Бессарабії до Російської імперії. Будучи віце-губернатором краю, він на основі документів архіву Бессарабських дворянських зборів подав перелік боярських родин, приділивши увагу питанням освіти, кредитних відносин, ставлення до реформ 60–70-х рр. XIX ст. На сьогодні це фактич-

но єдина робота, яка безпосередньо присвячена бессарабському дворянству.

Діяльність представників бессарабського дворянства на культурно-освітнянській ниві початку ХІХ–ХХ ст. знайшла своє відображення на сторінках періодичних видань, архівних справ і збірників документів. Відкриваючи навчальні заклади і здійснюючи за ними попечительський нагляд, дворяни сприяли поширенню знань серед різних соціальних станів тогочасного суспільства. Виявляючи активну життєву позицію, представники бессарабського дворянства забезпечили собі одне з провідних місць серед інших верств українського суспільства та стали основою для формування національної інтелігенції.

Джерела та література

1. Батюшков П. Н. Бессарабия: Историческое описание. — СПб., 1892. — 272 с.
2. Крупенский Я. М. Краткий очерк о Бессарабском дворянстве 1812 — 1912. К столетнему юбилею Бессарабии. — СПб., 1912. — 64 с.
3. Свиныин П. Статистика. Описание Бессарабской области. Составлено ведомства государственной коллегии иностранных дел на дворным советником Павлом Свиныиным, 1816 г. // Записки Одесского общества истории и древностей. — Т. VI. — 1867.
4. Борецкий Н, Бергфельд. История Румынии. Изд. под ред. Н. И. Картева и И. В. Лучицкого. — СПб., Издание Акц. Общ. “Брокгаузъ — Ефронъ “1907. — 418 с.
5. Жуков В. И. Формирование и развитие буржуазии и пролетариата Бессарабии (1812–1900) / Отв. ред. М. П. Мунтян. — Кишинев: Штиинца, 1982.
6. Бабилунга Н. В., Бомешко Б. Г. Курс лекций по истории Молдавии. Лекция. 6: Бессарабия в составе России. — Тирасполь, 1993. — 136 с.
7. Оганян Л. Н. Общественное движение в Бессарабии в первой четверти ХІХ века. — Часть I. — Кишинев: Штиинца, 1974. — 215 с.
8. История Молдавской ССР: В 2-х т. — Том 1. С древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции / Л. В Черепнин (отв. ред.). — Кишинев, 1965. — С. 216.
9. Оганян Л. Н. Вказ. праця. — С. 66.
10. История Молдавской ССР: В 2-х т. — Том 1. — С. 254.
11. История Бессарабии (от истоков до 1998 года). Координатор: Иоан Скурту. Перевод с румынского языка: Енчу Н. И., — Кишинэу, 2001. — С. 42.
12. Оганян Л. Н. Вказ. праця. — С. 67.
13. Батюшков П. Н. Вказ. праця. — С. 159.

14. История Бессарабии (от истоков до 1998 года). — С. 43.
15. Крупенский Я. М. Вказ. праця. — С. 54.
16. Там само.
17. Батюшков П. Н. Вказ. праця. — С. 159.
18. История Молдавской ССР: В 2-х т. — Том 1. — С. 438.
19. Батюшков П. Н. Вказ. праця. — С. 160.
20. Крупенский Я. М. Вказ. праця. — С. 54–55.
21. Батюшков П. Н. Вказ. праця. — С. 161.
22. Бессарабия // Альманах / Под ред. П. А. Крушевана. — М., 1903. — С. 69.
23. Крупенский Я. М. Вказ. праця. — С. 55.
24. Ізмаїльський архів (Аккерманський повітовий предводитель дворянства). — Ф. 770. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 7.
25. Ізмаїльський архів (Аккерманський повітовий предводитель дворянства). — Ф. 770. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 9.
26. Бессарабия // Альманах. — С. 67.
27. Ізмаїльський архів (Ізмаїльська міська управа). — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 1.

Анотації

***Циганенко Л. Ф.* Культурно-просветительская деятельность дворянства Бессарабии XIX — начала XX в.**

Автор исследует роль представителей дворянства Бессарабской губернии в культурно-просветительской жизни края в XIX — начале XX века и делает вывод о том, что своей активной деятельностью бессарабское дворянство обеспечило себе одно из ведущих мест среди других сословий украинского общества и стало основой для формирования национальной интеллигенции.

***Tsiganenko L. F.* Nobility's cultural and educational activities in the province of Bessarabia in the 19th — early 20th cc.**

The author researches the role of the representatives of Bessarabia nobility in cultural and educational life of the region from the 19th till the beginning of 20th centuries, coming to the conclusion that due to its active performance Bessarabian aristocracy earned itself one of the leading positions among other classes of Ukrainian society having become the foundation for national intelligentsia.